

מון החלום מון הדממה מון השמחה

על מרים ילן-טשקליס
(תר"ס—תשמ"ד)
ויצירתה לילדים

מאת אוריאל אופק

כשהוענק למרים ילן-טשקליס בשנת תשט"ז פרס-ישראל הראשון לספרות-ילדים, כתבו השופטים בפתח דבריהם:

...היא המשוררת האחת והיחידה, שראתה את עיקר תפקידה בשיר ובסיפור השירי לילדים, ולהם הקדישה את כל כשרונה המבורך. לא שברירים מיצירתה תרמה להם, אלא את כל חייה, על שזונם ויגונם, על דמיונם ועל אמיתם. כל מה שכתבה — בשביל הילדים כתבה, ובכל מה שכתבה אין טעם-לוואי של התילדות מדעת, אלא טעם של ילדות ממש, מציאותית ואמיתית, שיש בה שמחה ותמימות, אבל גם צער ודמעות, חכמת-החיים ופגעי החיים, אכזבה ונחמה.

דברים אלה, שכתבו השופטים, מבטאים בתמציתיות קולעת את ייחודה של משוררת זו, הנחשבת בעיני רבים לגדולה במשוררות לילדים בדורה. "כל הסממנים העיקריים שבהם מבושמת שירה טובה למבוגרים", הוסיפו השופטים וכתבו, "בישמה היא בהם את שיריה לילדים. על כן טועמים בהם טעם שירה לא רק הקוראים הקטנים, אלא גם הגדולים".

מרים ילן-טשקליס, נולדה במעון-הקייץ פוטוקי (ליד קרמנצ'וג, אוקראינה) ב-1900 באב תר"ס (1900), ילדותה ונעוריה עברו עליה בגדודים ובעקירות ממקום למקום, שנגרמו בשל פעילותו הציבורית של אביה. בגיל 5 עברה עם משפחתה מניקולאייב לברלין; אחר-כך חיתה לסירוגין

1. ר' הערה בסוף המאמר.

במינסק, פטרוגראד וחארקוב. מילדותה למדה עברית מפי מורים פרטיים. "כל מורי זכורים לי לטובה", סיפרה המשוררת, "ביניהם אף מורי הראשון, אותו בחור מבחורי המהפכה, שהתהלך בחוצות ברלין וכותנתו הלבנה יורדת לו על מכנסיו, ואשר הרביץ בי בחגורתו על שסירבתי להעתיק חמישים פעם מלה אחת ששיבשתי — ואני עוד לא בת שש..." (דבר לילדים, 1956.4.25). בעודה תלמידת הגימנסיה במינסק כתבה את שיריה הראשונים; תחילה כתבה רוסית, ואחר-כך גם יידיש, גרמנית ועברית. בתום לימודיה התיכוניים בפטרוגראד נסעה ללמוד מדעי-החברה ופסיכולוגיה באוניברסיטת חארקוב. ב-1920 עלתה — אחרי תלאות ונדודים ארוכים, שבאו בעטיה של מלחמת-האזרחים — לארץ-ישראל. תחילה עבדה ב'הדסה' בירושלים, ולאחר שסיימה את בית-הספר לספרנות בפאריס נכנסה לעבוד במדור הסלאבי של בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, אותו ניהלה שלושים שנה, עד פרישתה לגימלאות.

בת כ"ב היתה מרים ילן-שטקליס, כשנדפס שירה הראשון, 'שירת החיים', בשבועון 'החיים' שבעריכת פסח גינזבורג; ואף שהיה זה שיר לירי למבוגרים, אפשר למצוא בו את ניצניה המבשרים של משוררת-הילדים לעתיד:

פרחים ראיתי אמש,	ובנשיקה יצר אותם.
איני זוכרת — בחלום ?	בגיא הפרחים
ומה איכפת? ... אדום, אדום	כדם אדומים,
צחק להם השמש	שרים לי שירה,
ובנשיקה יצר אותם	שירת החיים.

בארבע-עשרה השנים הבאות הוסיפה לפרסם שירים ליריים בעלי הלך-רוח אלגי, ורק בחורף תרצ"ח (1938) הופיע בדפוס שירה הראשון לילדים, הלא הוא "רוח, רוח" הפופולארי:

רוח, רוח! רוח, רוח!	למה אץ אתה בלי הרף?
למה לא תשב לנוח?	והנה כבר בא הערב [...] ²

(דבר לילדים, ה טבת תרצ"ח)

כעבור שנים הסבירה המשוררת לשואליה מדוע התחילה לפרסם שירי ילדים בגיל מאוחר יחסית: "לשם כתיבת ספרות-ילדים דרושה בגרות גילית", אמרה, "וזה כנראה הסיבה שבגיל צעיר לא כתבתי לילדים". עם זאת יצויין, כי ביפורי שיריה לילדים של ילן-שטקליס לא חרגו עדיין מן הז'אנר המשחקי הקל, שרווח אז בשירה העברית לילדים: "הבובה", "שיר חורף", "הסבון בכה", "הדוב חולה" (כולם דבר לילדים, תרצ"ח). אך לא עבר זמן רב עד שהתחילה מפרסמת את שיריה הליריים הוודיויים לילדים; אותם שירים שנולדו אצלה, כלשונה, "מבפנים, לא מפני שהיוצר הציב לעצמו מטרה להביא את דברו בצורה מובנת לילד, כי אם מתוך הכוונה התת-הכרת, המכניע, המכתיב את תנאיו להכרה — להביע את דברו דווקא כך ולא אחרת". (אורים, תשט"ו, עמ' 312).

פעמים אחדות הטעימה מרים ילן-שטקליס כי מעודה לא כתבה בשביל מישהו, והיו אלה ילדים

2. היום מוכר יותר הנוסח המאוחר של שיר זה, כפי שהוא מופיע בספרה 'שיר הגדי':

רוח, רוח! רוח, רוח! / למה לא תשכב לנוח? / מן הבוקר תשתולל / והנה כבר בא הליל. [...]

או מבוגרים; אלא אירע, שהדברים שכתבה נמצאו מתאימים על-פי נושאייהם ושפתם גם לילדים. כך, למשל, כתבה באחד מפרקי זכרונותיה:

בשנת 1934 [צ"ל: 1937] לערך התחלתי משום-מה, לפתע, לכתוב בשביל ילדים. לא, לא כך בדיוק — מעולם לא כתבתי בשביל מישוהו, ואגב מעולם לא כתבתי מפני שזה היה נחון מסיבה כלשהי. וכדי לשמור על אי-תלות מוחלטת התפרנסתי תמיד מעבודה לא ספרותית. ובכן, התחלתי לכתוב שירים, ואחרי-כך גם סיפורים, אשר לפי תכונות השפה ותפיסת הנושא נמצאו מתאימים לילדים. לא אכנס לפרטים, אבל איכשהו יצא כך, שדווקא בצורות אלו 'מצאתי את עצמי, — צורות שמבחינה חיצונית הן כאילו פשוטות, ברורות, ספונטאניות ו'ראשוניות', אך מבחינה פנימית אינן נבדלות בעצם מליריקה טהורה ונותנות אפשרות להביע את ה'אני' במהותו. [...] כשמדובר בעולם הרגש איני רואה הבדל בין בן השלוש לבין שלושים ושלוש, או בן ששים ושלוש. ההבדל הוא בידע, בנסיון-חיים, אבל לא ברגש. (מתוך 'יטטוי' ["ענפים"], 1968, עמ' 18, תרגום מרוסית).

אבל גם כשהתחילה מבטאת את עצמה ואת תחושותיה ה'בוגרות' דרך שירי ילדים, לא מיהרה לפרסמם. כעבור שנים סיפרה למראיינה על אותו יום, שבו ישבה בחדר-המתנה של רופא וכתבה שיר לירי על אהבה נכזבת, בהעבירה את כאבה האישי שלה אל הילד דני, שנתן לרותי פרח ותפוח — הכל; אבל —

נורית אכלה התפוח / הפרה זרקה בחצר / הלכה לשחק עם ילד / עם ילד אחר, [—] ועל כן, אף שהוא גיבור ואיננו בוכה אף פעם — "הדמעות... הדמעות... הן בוכות בעצמן". ('דני גיבור'). רק לאחר היסוסים שלחה המשוררת את השיר למערכת 'דבר לילדים' שם הוא נדפס ב-כג שבט תש"א. למחרת ההדפסה — הוסיפה המשוררת וסיפרה — באה אל חדר-עבודתה בהר-הצופים ילדה, שגשלחה על-ידי כיתתה לומר לה תודה על שירה זה: "אנשים רבים כתבו על אהבה והרבה כתבו", אמרה הילדה, "ואילו את כתבת על האהבה כל מה שאפשר — ובשורות ספורות". (א"ח אלהנגי: "משוררת הילדים", בתוך 'הפועל הצעיר', 6.8.1963, עמ' 27). יחד עם שיר זה, ואחריו, נדפסו ב'דבר לילדים' (בחתומת מרים וילנסקי [שטקליס]), שיריה הליריים-הווידיים 'האניה', 'גינגי', 'תפילה', 'מכתב', וכן שירי המשחק והזמר 'דני פרש', 'זאת הגברת שפנפנית', 'רוגז' וכו' — ואלה פוגסו בקבצי שיריה הראשונים: 'אצו רצו גמדים' (תרצ"ט), 'דני' (תש"ג), 'מעשה בילדה' (תש"ו). הקוראים הצעירים — ובכללם כותב שורות אלה בילדותו — קראו בהתפעמות את שיריה עם הדפסתם הראשונה, ובמהרה הופרה על-ידי הכל כאחת מבחירות היוצרים בספרות-הילדים שלנו. רבים וטובים תהו על סוד יצירתה, והיו גם שביקשו כי תסביר "איך עושים שירים". תשובתה היתה: "אינני יודעת איך עושים שירים. השירים עושים את עצמם..." ואחרי-כך הוסיפה:

תשובתי לא היתה תשובה לתפארת המליצה, תשובה אשר מאחוריה מסתתר חיוך מלא יהרה. תשובתי תשובת-אמת היתה, האמת שלי, ובה כל הפליאה הגדולה, וחוסר האונים, כל הסבל והמאבק, ושמחת ההתגברות. אינני יודעת איך כותבים בני-אדם שירים; ואם חושבת אני על עצמי — גם על עצמי יודעת אני מעט מועיר. ('אורים', תשט"ו, עמ' 310).

דברים דומים על "השירים העושים את עצמם" שילבה מרים ילן-שטקליס גם בסיפורה האלגורי

'איך באים השירים אל לב האדם'; ואף שהסיפור מכוון לכאורה לקוראים קטנים, ניתן למצוא בו לא מעט מכבשונה של המשוררת הלירית. השירים, כתבה, "יושבים בעולם של מעלה, לרגלי כסא מלכותו, ולומדים שירה"; עד שבאה בת-השיר ושולחת אחד השירים לעולם של מטה; והשיר יורד ובא אל לב המשורר ומתחמם בו; עד שלבסוף "דופק השיר, דופק ודוחף ומתפרץ והולך, ושובר את דלתי הלב; ויוצא השיר מן הלב השבור לבוש לבושים יפים ומקושט קישוטים יפים, יוצא ובא אל לבות האנשים".

לאחר זכייתה בפרס ישראל כינסה ילן-שטקליס את שיריה וסיפוריה לילדים, הישנים עם החדשים, וערכה אותם בשלושה כרכים, מותאמים לשלוש קבוצות-הגיל השונות: 'שיר הגדי', 'יש לי סוד', 'בחלומי' (תשי"ח—תשכ"ג). אבל למרות חלוקה זו לקבוצות-גיל, הטעימה המשוררת בהקדמתה, "שמסגרת הגיל אינה קבועה במסמרות והיא גמישה מאד", שהרי תחומי הבנתו של הילד, "כל התפתחותו הרגשית והשכלית, כל ידיעותיו ונסיבותיו, נקבעים על ידי גורמים רבים מאד ושונים מאד. הגיל הנו רק גורם אחד בין הרבים". אמרה והוסיפה:

מבשרי חזיתי במגע עם ילדים ועם מבוגרים, עד מה רופף אותו סולם, מה מלאכותיים ובטלים נראים לפעמים כל ההגדרות והסייגים בשטח זה, החסר גבולות והגבולות, אשר נקרא לבו ושכלו של אדם, כקטן כגדול.

צדקה המשוררת; שכן כמעט בכל שיריה — מחרוזי המשחק והשעשוע לפעוטות ועד לפואמות הליריות ה'בוגרות' — הפליאה לתת אותו ביטוי אמין ואמנותי לרגשותיו של הילד, לעולמו ולמאוויו המודעים והבלתי-מודעים. הכרך 'שיר הגדי' פותח במחרוזת של שירי שעשוע, משחקי אצבעות וחרוזי עֶרֶש, בהם הפליאה המשוררת לעשות שימוש אמנותי בכל הכלים המדברים אל בן השנתיים והשלוש, שהוא "הכל יודע ומבין הכל": חריזה ומיקצב, חזרות וצלילים אונומאטופיאיים, פעילויות ודימויים הלכותיים מעולמו שלו:

הלך ביקש,	גישש-גישש,	מצא!	גדולה, גדולה,
ביקש-ביקש,	מישש-מישש —	עוגה!	מתוקה, מתוקה!

(יש לי קן מגבעוליים')

ב. בדידות

אבל כבר בתחילת הספר, מיד אחרי 'סיפור לגור' ("יש לגורי חתלתול, / תולי-תול, / תולי-תול"), בא השיר הלירי-הווידי 'הענן', בו מבטא הילד את בדידותו באזני הענן הלבן: יש לו, לילד, כדור, יש לו גם דשא ירקרק — אין לי רק — אין לי רק חבר... וכיון שהוא כה בודד וחסר חברים, פונה הילד אל הענן בלשון שיש בה תחינה והפצרה:

בוא אלי, ענן לבן,	רד מהר, / רד מהר —
בוא אלי, אלי לגן,	לי היה חבר!

מוטיב הבדידות וההתמודדות עם מועקת ה"לבד" חוזר ומופיע בצורות דומות ושוונות ברבים משיריה של מרים ילן-שטקליס. הילד הבודד והילדה הבודדה חשים עצמם נעזבים, לעתים אפילו נבגדים:

[...] כי אמא איננה / ואבא הלך. / וריק הבית, ריק כל כך — / כל כך לא שלנו הבית...
(מעשה בילדה בודדה')

אין תימה, כי תחושת הבדידות מולידה שאלת מחאה ספוגה בדמעות :
[...] אבל למה אמא שלי הולכת / ואני לבדי ?

(לבדי, הפועל 'לבדית' הוא חידושה של המשוררת [ראה להלן])
הילד הבודד, החייב להתמודד בכוחות עצמו עם תחושת הבדידות, מנסה להתגבר עליה, או לפחות להקטינה, על-ידי העתקת תחושותיו אל העצמים הסובבים אותו; הוא מייעץ לדובון ולעצמו.

דוב גדול אף פעם לא יבכה, / דוב גדול ישב בשקט ויחכה...
הילדה הבודדה מבקשת מן הירח "סיפור שמח"; ולאחר שהיא מספרת לו, לירח, על עצמה ועל ההרפתקה הדמיונית שעברה ביער, היא שבה ומבקשת: ספר לי סיפור על ילדה בודדה.
הבדידות היא איפוא מוטיב מרכזי בשירתה הלירית-הווידיית של מרים ילן-שטקליס, שדמות-הדובר בה הוא הילד המקופח — הדחוי, הננוף, הבלתי-מובן, הבא לעימות עם הסביבה המתנכרת, שאינה מבינה אותו. כזה הוא 'גינגי' — אחד השירים הידועים, השלמים וספוגי העדנה ביותר בשירת-הילדים שלנו.

ג. הילד המקופח

הילד הנלעג, שהכל קוראים לו "גינגי", פונה במצוקתו אל בורא העולם בשאלת-התרסה: "למה בראת לך ילדים צהובים, אדני, צהובים?" ברוב אומללותו הוא מוצא מפלט וניחומים בחלום, שם מזווננת לו פגישה עם גינגי נערץ וכלי-יכול, הלא הוא דוד המלך, אשר "צהובים תלתליו וכולו אדמוני". בדומה לאם שבמציאות, מתייחס אליו גם המלך שבחלום בחיבה ובחמלה:
[הוא] הביט אל עיני, / וילחש: אפרוחי, אפרוחי, / גינגי שלי!

משאלתו של הילד המקופח, להיות גיבור ואהוב ונערץ כמו מלך, מתגשמת בחלום; אבל החלום בשיר זה אינו רק בריחה מן המציאות, אלא גם מקור לעידוד ולניחומים. כך מתקשר שיר אלגי זה לסיפור האפי 'שערי הארץ', שבו מחולל דני הגינגי מעשי גבורה ואומר: "אני גינגי, ולא איכפת לי כלל וכלל".

עימות מכאיב אחר בין דמיון הילד לבין המציאות האטומה והנוקשה זומן לדני, גיבור השיר 'האניה' (במאמר מוסגר יצויין, כי דני הוא גיבור קבוע כמעט בשיריה ובסיפוריה של ילן-שטקליס, ילד-גיבור ההולך וגדל, החל ב"בן שנתיים דני" [שיר הגדי] ועד "מחר בן שמונה אני" [תפילה]): דני בנה על הגזוטר אנית-שולחן ששטה על מחצלת-ים ופקד עליו בגבורה; אך לפתע הפך להיות תוקפני: "אז כעסתי מאד [...], והרבצתי והייתי מוכרח", וכו'.

בשיר סיפורי זה אין הילד הנפגע מוצא ניחומים אלא רק בעובדה, שהוא יודע כי איננו ילד רע. בשיר 'ידידי טנטן', לעומת זאת, מעביר דני, שהכל רוגזים עליו על שהוא "רע אין גבול", את האשם אל ידידו הסודי טנטן. בשיר 'חברות' מוצאת הילדה הדחוייה ניחומים אצל אמא שלה, המבינה ללבה. ואילו הילדה, שלאמה יש "שמלות בודאי מיליון", מוצאת עידוד בחלוק המרופט של האם, שהוא ידידה הטוב, שכן "כאשר על כתפה מונח ידידי — / ודאי כל הערב [אמא] תשב

3. השווה שיר זה אל שירה של לאה גולדברג 'הילד הרע', שבו מעביר הילד-הדובר את האשמה להתנהגותו הפרועה אל 'הילד הרע', שנכנס לי כפנים".

לצדי" ('השמלות של אמא'. תרגום מרוסית). הילדה המכונה "חורגת" מוצאת ניחומים בהיות סודיות-חלומיות ('יש לי סוד'); ואילו הילדה הנבגדת, שאינה מוצאת ניחומים, מחפשת פורקן בבכי ודמעות:
מחר אלך השכם בבוקר אל הגן / ואשב לי, ואבכה לי כל הזמן. / מיכאל. ('מיכאל').

ד. ממצוקת היחיד — אל מצוקת הכלל והאומה

גיבוריה הקטנים של מרים ילן-שטקליס, שגדלו בימי מאבק ומלחמה, היו — כמשוררת עצמה — חדורים תודעה אנושית-לאומית עזה. דני, ה'קברניט' שהשיט את ספינתו על ים-המחצלת שבגוונטרה, הבטיח לנוסעיו הדמיוניים: "אל חוף ארץ-ישראל אוביל אתכם לבטח!" ('האניה'); ובערב יום-הולדתו השמיני עלה דני אל גג ביתו, ונשא תפילה לאלוהים; משאלה אחת היתה לו אל בורא עולם:

עשני אדני, עשני בן-חיל / עשני גבור-חיל!

ומטרה יחידה מדריכה את משאלת הגבורה שלו: הצורך לבנות "אוורון, מאה ושבעים אלף טון", עם סולם ארוך-ארוך, ואז —

בכל מקום בו שם יהודי נשמע / יעלו בסולם / כולם,

ואביאם אלינו, / אל ארץ ישראל. [...] ('תפילה').

ואמנם, בסיפור 'שערי הארץ' מתגשמת המשאלה: דני מצליח תודות לאומץ לבו להשיג מטוסים ולהסיע בהם מאה-אלף יהודים לארץ-ישראל.

הפניה האינטימית אל אלהים הכל-יכול חוזרת ומופיעה פעמים אחדות בשיריה ובסיפוריה של מרים ילן-שטקליס, אם בדרך של תפילת-משאלה, ואם בתפילה שיש עמה התרסה: לצד דני הגיינג'י הקובל "למה בראת לך ילדים צהובים, אדוני?" מטיפה הילדה הדסה מוסר באיגרתה לאלהים למראה האיש חסר-הזרוע: "זה לא נכון; / וזה אסור שאיש יהיה בלי זרוע." ('מכתב')⁴. בסיפוריה האוטוביוגרפיים תיארה את דמויותיהם הקורנות של סבה וסבתה, הדבקים באמונתם ומברכים את היושב במרומים; ובסיפור הסמלי 'השם הבשום' הביאה מעשה במלאך, שגשלה על-ידי אלהים לבוא ולרקוד לפני ילדה חולה. אהבת האל קשורה בכל יצירותיה באהבת ארץ-ישראל "וארץ-ישראל מלכת כל הארצות, וארץ-ישראל היפה בכל הארצות [...] ואין עוד בעולם פרחים יפים כפרחי ארץ-ישראל" ('הפרחים שבארץ-ישראל'). והערגה לארץ-ישראל היא מוטיב חוזר ונשנה בשיריה ובסיפוריה: היא מבקשת מן היונה המהירה: "שאיני עמך אל ארצי-בחירה". ('גם לי יש כנפים'); והיא חולמת על 'גשר של נייר, אשר "יהודים על פני המים / בו ילכו לירושלים"; והיא מתפללת על גאולתם של ילדי ישראל שרידי השואה: "אלוהי ישראל,

4. מחברת השיר במקורו הרוסי היא גאלינה דמיקינה.

5. דרך-פניה זו אל אלהים בשיריה גרם פעם לכן, שמוכר-ספרים חרדי בירושלים סירב למכור את ספרי השירים שלה, שכן ראה בהם כפירה. "כשהגיעה השמועה לאוני המשוררת חרה לה הדבר מאד, והיתה מוכנה להגיע עד לבית-דין רבני, שיקרא וישפוט את 'כשרות השירים'". לבסוף פנתה אל הרב אריה לוי; "קרא הרב את השיר, חזר וקרא ואחר אמר למשוררת בחיך רחב וטוב: 'זהו שיר של כפירה? זהו שיר כשר למהדרין, מלא יראת שמים'". ('מעריב', 3.6.1973).

השיבם!" (לילדי ישראל). ובאגדה הפיוטית 'מעשה בפרוכת' (פאריס תשי"ב) סיפרה על רחל אמנו היושבה ושוורת פרוכת, המסמלת את גאולת ישראל; וגם אם שלם המעשה — עוד לא שלמה הפרוכת:
הוי, רב עוד הדרך, אין קץ לסיפור... / הבא גאולה לעמך, אלי צור! [...]

ה. מעשי נסים

האמונה באל הכל-יכול מביאה בהכרח לאמונה בנס, או אולי מוטב לומר — לערגה לנס, לפלא שיופיע פתאום ויביא ישועה, או תרופה, או ביטול המצוקה. מוטיב הערגה לנס, או לישועה, כבר נזכר לעיל, והוא חוזר בצורות שונות בשירים ובסיפורים נוספים של מרים ילן-שטקליס לפעמים מופיע המושיע בדמותו של שוטר בעל "רגלים מן הים עד ירושלים" ('מעשה בחתול ובשוטר'), או "בעל שפם ארוך, מתנועע ומחייך" ('מעשה במשרוקית'); ופעם אחרת המושיעה היא הדודה פיליק הטובה, שהלכה עד "שער שביעי של רקיע" כדי להביא תרופה למיליק החולה, ולאחר שהבריאה מיליק "והחולי נבהל וברח" — הולכים אל הכותל, אומרים הלל ומברכים את שם אלהים. ('מעשה בילדה מיליק ובדודה פיליק, תש"ה), על כן אהובים על המשוררת החגים היפים, בהם היא שומעת "על הנס בשושן הבירה" ('פורים'), ובהם היא רואה את "סבא דומה לאליהו" מבשר הגאולה ('פסח'). ועל כן מצאה לעצמה שביל סודי בקמה, בו תהלך לבדה ותספר מעשייה ובו "אלוהי בשורה יבשרני — / לא אמות כי אחיה" ('בקמה').

אותה אמונה בכוח עליון המחולל נסים, אותה "ערגה קיומית" הנעה בין שני קטבים, שאכזבה וניחומים משמשים בהם בערבוביה, מצויות כאמור גם ברוב סיפוריה: דני ובני לווייתו הצעצועים יוצאים למסע-פלאים רב-הרפתקאות, בו פגשו את הרופא הגדול, שהפך את הבובה אלישבע הקירחת והמרופטת (גיבורת השירים 'אלישבע מה נחמדת', 'אלישבע מסכנה' ועוד) לבובה חדשה ויפהפיה; אבל בתום הפלאים ושאר המעשים החשובים אומר הדובון לדני שאל לו להתפלא: "כל הדברים החשובים פשוטים הם מאד". ('המסע אל האי אולי, תש"ד). גם את מסע-ההצלה האחר של דני, שבו חילץ את המלך ומשפחתו מן הארמון הבוער, ואחר-כך גייס אלף מטוסים, בהם הושיב מאה-אלף פליטים יהודים "ונסענו מהר מהר אל ארץ-ישראל" — גם את מעשהו זה הגדיר הילד במלים "פשוט מאד" ('שערי הארץ'). בסיפורים אחרים מציל האח הגיבור מוליק את הילדה-המספרת מירה מידי הצוענים ('מעשה במשרוקית'), והכלב הנבון שחורי מציל אותה בעת נפילתה מן הגג ('בית המקדש') אבל מעשה הצלה זה איננו "פשוט" בעיני המספרת, שכן בדמיונה ראתה בו נס מן השמים:

באו שני אריות, האריות שבתמונה, באו ציפרים. הציפרים שבמטפחת. באו, תפשו אותי, אחוזו בי בזהירות רבה, בזהירות רבה הניחוני על... על מה? על גבו של שחורי!

---

6. הפואמה 'מעשה בפרוכת' נכתבה בירושלים בתש"ו והוקדשה לחנה סנש. מהדורת פאריס הביבליופילית נכתבה ביד ע"י יעקב אגם (חתום: יעקב גיפשטיין). ואלף עותקים ממנה נשלחו לבני נוער בגולה. היא נדפסה שוב בספר 'שתי אגדות' (תשל"ב), יחד עם הפואמה על שליחות המלאך אותיאל להביא את האותיות לבני האדם.

אם בסיפור 'בית המקדש' הציל כלב נבון ממוות את הילדה המספרת, הנה בסיפורה 'בימי' (תשי"ג) הצילה המספרת ממוות כלב נבון אחר; ואף-על-פי שלפנינו סיפור ריאליסטי המעוגן במעשה שהיה, מתואר מעשה ההצלה כמעט כנס מעורר השתאות, שעליו מגיבה אמה-של-אלישבע במלים: "נו, מה תגידי! נו, מה תגידי!".

תפיסה זו היא שהדריכה, ככל הנראה, את מרים ילן-שטקליס גם בבחירת היצירות שתירגמה, אשר בכולן שולבו הדמיון והפלא עם הערגה לטוב וליפה: 'פרח השני' (תשי"ב, מהדורה מחודשת בשם 'תפוחי העלומים', תשל"ב) — הדרך שבו "תוגדנה אגדות גם תוגדנה, בבוקר-השכם-אחר-הצהררים, עת שמש עם סהר עם צבא כוכבים מאירים במרום השמים הבהירים" "עצרת החיות" (תשי"ח) — סיפורו האלגורי של אריך קסטנר על החיות שנחלצו להביא שלום לעולם שבע המלחמות; סיפורי האגדה של אנה פרנק, המביעים את "געגועיה על דרור ויפי הטבע" (כדברי המתרגמת בפרק-המבוא, תשכ"ב); "מרי פופינס" (תשכ"ח) — סיפורה של פאמלה ל' טרברס (בעיבוד וולט דיסני) ועל האומנת הפלאית, שגילתה לילדים את צדם הקסום של החיים הסובבים אותם.

1. הומור

מכל שנאמר עד כה עשוי, אולי, להתקבל הרושם כי ההומור הוא מרכיב שולי ביצירתה של מרים ילן-שטקליס; ואיך זה כך. ההומור מצוי הרבה בשיריה וסיפוריה, אלא שאיך הוא מופיע כמטרה בפני עצמה, אלא רק כאמצעי, שהמשוררת געזרת בו לצורך הבעת רגשות, תחושות וחוויות. וההומור פנים רבות לו. יש שהוא הומור מילולי — אם בחריזה ("ולא אכל ולא שתה, / ולא טטי, ולא טטה. — 'ברוגז'), או בשימוש של שפת ילדים מבדחת: השעון "אמר לי: כבר ורבע" ('שיר ערש לאלישבע'), או בפירוט שמותיהן של המחלות: אינפולאנצה, אנגינה, גריפה ('שפעת'). פעמים זהו הומור של מצבים אבסורדי כגון תיאור הדג השואף לצאת מן המים נעול זוג נעליים ('דגון קטן'), או תיאור המלפפון הגדול, שמעצמו "קפץ אל היד — ואכלתי" ('מעשה בילדה בודדה'). פעמים אחרות נוצר ההומור על-ידי האנשת מושגים מופשטים, המופרים לילד, כגון: "למה לגרש החושך? והריהו ילד טוב..." ('עייפה בובה והבה'), או תיאור השיעמום, היושב בפינה רזה ו"ארוך-ארוך עד התקרה" ('שיעמום'), או פניה אל מלה כאל יצור חי ומקשיב: "אָל, וָאָל, וָאָל וָאָל! מי המציא אותך בכלל?" ('אָל'). לעתים משתמשת המשוררת בהומור למטרות דידיאקטיות כביכול, על-ידי העברת רגשות ו'מחדלים' מן הילד אל החפץ, כגון בתיאור בכיים של הסבון ומברשת-השיניים על ש"דני לא רוצה בי עוד" ('הסבון בכה מאד'), או הצגת המדחום כתרופה המסוגלת לגרש מיד את המחלה ('הדב חולה'). הומור אבסורדי-הבלותי, שנועד לחזק את בטחונו של הילד ואת תחושת המציאות שלו מצוי בשיר-הגזומה 'לא פילים ולא עץ' ובסיפורה המעובד 'אבא מצחיקון' (על-פי קורני צ'יקובסקי [שם המחבר אינו נזכר בכרך 'שיר הגדי']). הומור של אי-הבנה וקצר בתקשורת' ניתן למצוא בדו-שיח שמנהלים הילדה והשוטר:

[...] — ואולי הלכה לשם? אמר: מי?
אמרתי: אפרפר כזה, עם שפם. אמרתי: חתול. ('מעשה בחתול ובשוטר').

הומור-של-סיטואציה מלבב מצוי, בין השאר, בפואמה הדראמאטית 'כרטיס גיוס' (נכתב בתש"ח בה מספרת המשוררת כיצד נעצרה ברחוב על-ידי זאטוטים כבני שש-שבע, שתבעו ממנה צו-

גיוס ואחד אף "שלף אקדה, כיוונו אל לבי וסח: — קדימה אחרי!"... רק לאחר שהשתכנעו השניים שהיא זקנה וכי "בת מאה מכל גיוס פטורה ומפוטרת", נסתיים המעמד הדראמאטי-המבדח בעמידת 'דום' ובהצדעה הדדית.

רסיסים של הומור מצויים גם בשיריה הליריים, המבטאים תחושות של מצוקה. רמזי הומור מעודן זה באים בעיקר בסיימי השירים, שם הם משמשים פורקן לתחושת המועקה, שליוותה את הקורא לאורך כל השיר. כך, למשל, מסתיים מכתבה העצוב של הדסה לאלהים, הכולל בקשה להעניק זרוע חדשה לאיש הגידם, בשורות-פרידה 'אינטימיות' המעוררות חיוך בגלל היותן כה בלתי-צפויות: "ליל מנוחה. תודה רבה לך. ומה שלומך?" ('מכתב'); ובדומה לכך מסיים דני את תפילתו לה' באיזפור "מענו" ובבקשה נוגעת ללב, המעלה חיוך אצל הקורא: "[...] אני דני, בירושלים על הגג, / בבקשה, אל תשכח..." אפילו השיר ה"מדמיע" 'גינגי' מעורר בסימו צחוק משחרר, למקרא מילותיו הבלתי-צפויות של דוד המלך: "ראה — גם אני גינגי!" — שהרי כינוי זה לא היה קיים עדיין בתקופת התנ"ך, כידוע לכל ילד...

ז. חידושי לשון

כל הקורא את שיריה וסיפוריה של מרים ילן-שטקליס נוכח לדעת שוב ושוב עד כמה הפליאה המשוררת לעשות שימוש במלים ובצירופיהן, לברור אותם בקפידה ולשבצם ביצירותיה בשילוב נדיר של צלילות ונוי. המלים המופרות לכל קורא מצטרפות אצלה לתמונה מרהיבה — ונחש גדול של אור / ברקיע השחור / צץ פתאום... ונעלם... ('חורף').

או למטאפורה ציורית מפתיעה:

גם הכעס העקשן / יעלה עם העשן. ('הצפור של הצלחת').

היא לא נרתעה מלשבץ ביצירותיה לקטנים מלים בלתי מוכרות, ואפילו נדירות, אם מצאה שצלולן מוסיף לאווירת השיר ומעשיר אותו; למשל: במגבעת תכלילית ('הדוד של בובתי'), נדהמתי ונפעמתי ('כרטיס גיוס', וכן בין גלי הפרווג [= צבע טורקיז] ('יש לי אי')). חושה זה ורגישותה לצלילי המלים ולנגינתן באו למיצויים השלם בתרגומה הווירטואוזי לפואמה של יוליאן טובים 'הקטר', שבו יוצרת כמעט כל שורת שיר אסוציאציה של נשיפת הקטר: אוף, כמה חם פה! / פוף, כמה חם פה!; סאון הקיטור: אבל המסיק לא יפסיק להסיק ושקשוק הגלגלים: וידפוק, וידפוק, וידפוק הגלגל — כל-כך קל, כל-כך קל, כל-כך קל, כל-כך קל, כל-כך קל...

בדרך כלל הקפידה המשוררת בכתיבתה להיות נאמנה לכללי השפה ולחוקיה; אבל לעתים הרשתה לעצמה ליצור צורות לשוניות בלתי-מקובלות, שהעניקו גוון חדש לחרוזיה. כך למשל יצרה צורת נקבה בלתי-מקובלת בעלת נגינה רכה — בא שושן עם שושנית ('יש לי אי'), או משעשעת: מאומה — לא כלומה ('מפני ש-'); והיא "המצאיה" צורת רבים לקו-המשוה היחיד: שמתחת לכל הקוים המשוונים ('מפני ש-'); וגם יצרה צורת הקטנה בלתי שגרתית: יש-לי פת ועוד פתית ('החלכון לבן לבן'); ואפילו העזה להטות את תואר-הפועל לבד כאילו היה שורש ויצרה חידוש חגיגי שנקלט בפי רבים: לבדיתי, לבדיתי — ובכיתי. ('לבדתי').

משוררת בעלת רגישות אשר כזאת לשפה ולצלילי המלים, אין תימה ששיקעה גם במשפטי

(המשך בעמוד 24)

(המשך מעמוד 20)

הפרוזה של סיפוריה מיקצב פנימי, המעניק להם ניגון ונוי פיוטי בלתי רגילים :

התחייך הכוכב : ומה תספר, וסיפורים אינך יודע ?

ענה הקטן : מן החלומות שלי אעשה סיפורים בשבילה.

נתן לו הכוכב מן החלום שלו, ונתן לו מן הדממה שלו, ומן השמחה שלו. הלך הקטן וחזר

אל אחיו. ('מעשה בשלושה חתלתולים ובאחת קטנה').

לאור האמור לעיל, דומה שאין משום הפלגה בדבריהם של שופטי פרס ישראל, שסיימו את הנימוקים להמלצתם בקביעה, "שעם כל תינוק הנולד בארצנו נוסף לה, למרים ילן-שטקליס, קורא חדש ודאי". אין ספק בעיני, שקביעה זו תוסיף להיות נכונה גם לאחר שעובה המשוררת את עולם-החיים למחרת יום-העצמאות תשמ"ד ועברה "לאדוני בגן-עזן בשמיים...".

אוריאל אופק

---

1. יהודה לייב ניסן וילנסקי (1870—1935), אביה של מרים ילן-שטקליס, היה מראשוני אגודת-הסתרים הציונית 'בני משה' וציר בקונגרס הראשון ובקונגרסים הציוניים הבאים. היה מראשי קהילות ניקולאיב והארקוב וממארגני 'ההגנה העצמית' נגד הפורעים. בתו המשוררת ערכה את ספר זכרונותיו 'פרקים מחיי הציובריים' (1968), והקדימה לו מונוגרפיה רבת-עניין ; מראשי-התיבות של שמותיו הפרטיים — יל"ן — הרכיבה את שם-משפחתה העברי.